Σενέκας[1], οὔτε ὁ Κοϊντιλιανὸς[2] οὔτε ὁ Ἀπουλήϊος[3] οὔτε ὁ Αὐγουστῖνος[4] ἀντελήφθησαν διὰ τοῦτο ἐσφαλμένως τὸν Ἀριστοτέλη, ὁ ὁποῖος εἰς τὸ Κ΄ ἰδίως τῶν «Ἠθικῶν Νικομαχείων» ἐκθειάζει τὴν διανοητικὴν πρᾶξιν ὡς τὴν κατ' ἐξοχὴν ἀνθρωπίνην ἰδιότητα: «Καὶ τῷ ἀνθρώπῳ δὴ ὁ κατὰ τὸν νοῦν βίος, εἴπερ τοῦτο μάλιστα ἄνθρωπος»[5]. Ἐὰν τὰ φυτὰ ἔχουν τὴν ἱκανότητα τῆς θρέψεως καὶ τῆς αὐξήσεως* καὶ τὰ ζῷα ἐπὶ πλέον τῆς αἰσθήσεως[6], τὴν ὁποίαν ἀναλόγως τῆς δυσαρεσκείας ἢ τῆς εὐχαριστήσεως, τὴν ὁποίαν δοκιμάζουν, εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἐκφράσουν ἠχητικῶς**, ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἱκανὸς νὰ διαπιστώσῃ καὶ νὰ μεταδώσῃ, τί ἀκριβῶς ἐνισχύει καὶ τί καταστρέφει τὴν ὕπαρξίν του καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον νὰ ὁρίσῃ λογικῶς τὴν σχέσιν του πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους: «Λόγον δὲ μόνον ἄνθρωπος ἔχει τῶν ζῴων.. ὁ δὲ λόγος ἐπὶ τῷ δηλοῦν ἐστι τὸ συμφέρον καὶ τὸ βλαβερόν, ὥστε καὶ τὸ δίκαιον καὶ τὸ ἄδικον»[7]. Ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἡσιόδου, ὁπότε διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὴν ἠπειρωτικὴν Ἑλλάδα ἐτέθη ἐν ὄψει τῆς ἀντικειμενικῆς διαρρυθμίσεως τῶν κοινωνικῶν προβλημάτων τῆς πόλεως τὸ αἴτημα τῆς προσωπικῆς ἐκτιμήσεως τῶν ἠθικῶν δεδομένων***, μέχρι τῆς ἀνατροπῆς τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος, τὸ ὁποῖον ἐθεμελιώθη ἐμπράκτως ἐπὶ τῆς ἀτομικῆς ἀντιλήψεως τῶν γενικῶν ὑποθέσεων, τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα δὲν ἔπαυσε νὰ θεωρῇ τὴν λογικὴν ὡς τὸν κυρίως ἀνθρώπινον χαρακτῆρα.

4. *Περὶ τὸ τέλος τῆς πολιτικῆς ἐμπιστοσύνης εἰς τὴν λογικὴν*

Ἐν τούτοις ὁ Ἀριστοτέλης ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος θεωρητικὸς τῆς Ἀρχαιότητος, ὁ ὁποῖος παρουσίασεν ἀντιπροσωπευτικῶς διὰ τὴν ἐποχήν του τὴν λογικὴν κρίσιν τῆς πολιτικῆς ἠθικῆς. Ὅλοι ἀνεξαιρέτως οἱ προ-

---

1. Ἴδε Epistularum XI.I 8.
2. » Institutionis oratoriae VII 3, 15.
3. » Asclepii 37.
4. » De civitate Dei V 11.
5. Κ΄ 7 (p. 1178 a 7/8). Πρβλ. Ι΄ 8 (p. 1168 b 35).

* «Τοῦ ἀλόγου δὲ τὸ μὲν ἔοικε κοινῷ καὶ φυτικῷ, λέγω δὲ τὸ αἴτιον τοῦ τρέφεσθαι καὶ τοῦ αὔξεσθαι» (Ἠθ. Νικ. Α΄ 13, p. 1102 a 32/33).

6. Ἴδε Ἠθ. Νικ. Α΄ (p. 1098 a 1/2).

** «Ἡ μὲν οὖν φωνὴ τοῦ λυπηροῦ καὶ ἡδέος ἐστὶ σημεῖον, διὸ καὶ τοῖς ἄλλοις ὑπάρχει ζῴοις» (Πολ. Α΄ 2, p. 1253 a 10 — 12).

7. Ἴδε Πολ. Α΄ 2 (p. 1253 a 9 — 15).

*** «Οὗτος μὲν πανάριστος ὃς αὐτὸς πάντα νοήσῃ,
ἐσθλὸς δ' αὖ κἀκεῖνος, ὃς εὖ εἰπόντι πίθηται·
ὃς δέ κε μήτ' αὐτὸς νοέῃ μήτ' ἄλλου ἀκούων
ἐν θυμῷ βάλληται, ὃ δ' αὖ ἀχρήιος ἀνήρ».
(Ἔργων καὶ ἡμερῶν 293 — 297).

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ηγούμενοι Ἕλληνες φιλόσοφοι ἐξιδανίκευσαν τὸ κεντρικὸν γεγονὸς τῆς πόλεως, ἀφ' ὅτου ἐπεκράτησεν ὡς νομοθετικὴ ἀρχὴ ὁ δῆμος. Ἀπὸ τοῦ Ἡρακλείτου, ὁ ὁποῖος ἀντέδρασεν εἰς τὴν γενίκευσιν τῆς ἐξουσίας καὶ κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν φορὰν τῶν ἱστορικῶν πραγμάτων ἐτόνισεν ἔναντι τοῦ χυδαίου πλήθους* τὴν ὑπεροχὴν τοῦ ἐκτάκτου ἀνθρώπου**, μέχρι τοῦ Σωκράτους, ὁ ὁποῖος ἀντέδρασεν εἰς τὴν σχετικοποίησιν τῆς ἀληθείας καὶ κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς ἑορταζομένους διδασκάλους τῆς πολιτικῆς ἀγωγῆς ἐτόνισεν ἔναντι τῶν μεταβλητῶν ἠθικῶν ἀξιῶν καὶ τῶν φθειρομένων αἰσθητῶν πραγμάτων τὴν ὑπεροχὴν τοῦ «ἀεὶ κατὰ ταὐτὰ ὡσαύτως ἔχοντος»[1] ἰδανικοῦ ὄντος, ἡ Ἑλλὰς ἐξυμνεῖ ὡς βασικὸν παράγοντα τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ πνευματικοῦ κόσμου τὸν λόγον. Ἀνεξαρτήτως τῆς ὑποστάσεως, τὴν ὁποίαν ἐκέρδισεν ἀπὸ τῶν Ἰωνικῶν ἤδη χρόνων***, ἡ κεντρικὴ δύναμις ἐλέγχου τῶν ἀστικῶν γεγονότων ἐσήμαινεν ὡς ἀποθέωσις τῆς ἀντικειμενικότητος μίαν ἀκλόνητον ἐμπιστοσύνην εἰς τὴν γνῶσιν καὶ ταυτοχρόνως εἰς τὴν ἱκανότητα τῆς διαμορφώσεως τοῦ πολιτικοῦ βίου ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πραγματικῶν του στοιχείων.

Ἡ πανελλήνιος αὐτὴ πεποίθησις ἐπρόκειτο νὰ συντριβῇ διὰ τῆς σιδηρᾶς ἰσχύος τῶν Μακεδόνων εἰς τὴν μάχην τῆς Χαιρωνείας. Ὁ λόγος δὲν ἦτο πλέον ἁρμόδιος νὰ διευθετήσῃ τὴν κοινὴν ὕπαρξιν! Ἀντὶ τῆς παρουσιάσεως τῶν πραγμάτων εἰς τὴν γενικὴν κρίσιν πρὸς λῆψιν τῆς πολιτικῆς ἀποφάσεως ὥριζεν εἰς τὰ σημαντικὰ θέματα τὴν ἐπιβαλλομένην συλλογικὴν στάσιν ὁ κύριος τῶν Ἑλληνικῶν ὑποθέσεων χάριν τῆς ἀνεξελέγκτου ὑπὸ τῶν ἐνδιαφερομένων στρατιωτικῆς του σκοπιμότητος. Ἡ λύσις τῶν ὑπολοίπων ζητημάτων ἐξηκολούθησε βεβαίως νὰ ἐξαρτᾶται, ὅπως καὶ πρὸ τῆς ἀνατροπῆς τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος, ἐκ τῶν ἐκπροσώπων τοῦ γενικοῦ συμφέροντος. Ἤδη ὅμως ἀπὸ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, ὁ ὁποῖος κατέστρεψε διὰ τῆς στρατεύσεως τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, διὰ τῶν συστηματικῶν δῃώσεων καὶ διὰ τῆς ἀναστολῆς τῶν ἐμπορικῶν σχέσεων τὴν οἰκονομικὴν εὐεξίαν τῆς Ἑλλάδος, ἡ πολιτικὴ περιέπεσεν εἰς τὴν διάθεσιν δημοσίων τυχοδιωκτῶν, οἱ ὁποῖοι ἐπολιτεύοντο χάριν χρηματισμοῦ. Ὡς ἐκ τούτου ὁ Ἀριστοτέλης ἀπὸ τῶν χρό-

* «Ὄνους σύρματ' ἂν ἑλέσθαι μᾶλλον ἢ χρυσόν», «Ὕες βορβόρῳ ἥδονται μᾶλλον ἢ καθαρῷ ὕδατι», «Κύνες γὰρ καταβαΰζουσιν ὧν ἂν μὴ γιγνώσκωσι» (Diels I B′ 9, 13, 97).

** «Αἱρεῦνται γὰρ ἓν ἀντὶ ἁπάντων οἱ ἄριστοι.. οἱ δὲ πολλοὶ κεκόρηνται ὅσπερ κτήνεα», «Νόμος καὶ βουλῇ πείθεσθαι ἑνός», «Εἷς ἐμοὶ μύριοι, ὅταν ἄριστος ᾖ» (Diels I, B′ 29, 33, 49. Πρβλ. 104).

1. Πλάτωνος: Φαίδωνος 79 D. Πρβλ. 78 D, Σοφιστοῦ 249 B.

*** «Τοῦ δὲ λόγου τοῦδ' ἐόντος ἀεὶ ἀξύνετοι γίνονται ἄνθρωποι», «Οὐκ ἐμοῦ ἀλλὰ τοῦ λόγου ἀκούσαντας ὁμολογεῖν σοφόν ἐστιν ἓν πάντα εἶναι», «Λόγῳ τῷ τὰ ὅλα διοικοῦντι», (Ἡράκλειτος: Diels I B′ 1, 50, 72).

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

νων τῆς συγγραφῆς τῶν «Ἠθικῶν Εὐδημίων»[1], προτοῦ δηλαδὴ ἀκόμη κληθῇ ἐκ τῆς Λέσβου νὰ διδάξῃ τὸν μέλλοντα κοσμοκράτορα, καταγγέλλει τὴν ἠθικὴν τοῦ κράτους καὶ κατὰ συνέπειαν τὴν διοικητικὴν ἁρμοδιότητα τῶν ἐπισήμων ἐκπροσώπων τοῦ λόγου, ἐφ᾽ ὅσον «οἱ πολλοὶ τῶν πολιτικῶν οὐκ ἀληθῶς τυγχάνουσι τῆς προσηγορίας· οὐ γάρ εἰσι πολιτικοὶ κατ᾽ ἀλήθειαν. ὁ μὲν γὰρ πολιτικὸς τῶν καλῶν ἐστι πράξεων προαιρετικὸς αὐτῶν χάριν, οἱ δὲ πολλοὶ χρημάτων ἕνεκεν ἅπτονται τοῦ ζῆν οὕτως»[2].

5. *Προϋποθέσεις τῆς ψυχολογίας τῶν ἀλόγων ἐνεργειῶν*

Μετὰ τὴν συντριβὴν τῶν αὐτονόμων πολιτικῶν κρατῶν τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν Χαιρώνειαν ἔκαμεν ἐντύπωσιν εἰς τὸν Ἀριστοτέλη, ὁ ὁποῖος ἐπέστρεψεν εἰς Ἀθήνας, διὰ νὰ ἱδρύσῃ τὴν φιλοσοφικὴν σχολὴν τοῦ Λυκείου, ὅτι κυρίως οἱ νέοι δὲν ἐδέχοντο τὴν παραδεδομένην ἠθικὴν τάξιν. Διὰ τῆς ἀκολουθίας τῶν ἀτομικῶν των ἐπιδιώξεων ἐφαίνοντο νὰ ὑπακούουν εἰς ἀδέσποτα ὁρμέμφυτα, χωρὶς νὰ ὑπολογίζουν τὴν πνευματικὴν παράδοσιν οὔτε τὴν ἐπιστημονικὴν αὐθεντίαν οὔτε αὐτὴν ἀκόμη τὴν «πατρικὴν πρόσταξιν»[3]. Ὡς ἐκ τούτου ὁ Λυκειάρχης ἐθεώρησεν ἀκατάλληλον ἀκροατὴν τῶν πολιτικῶν μαθημάτων τὸν νέον, ὄχι μόνον ἐπειδὴ παρουσιάζεται «ἄπειρος τῶν κατὰ τὸν βίον πράξεων», ἀλλὰ κυρίως διότι «τοῖς πάθεσιν ἀκολουθητικὸς ὢν ματαίως ἀκούσεται καὶ ἀνωφελῶς, ἐπειδὴ τὸ τέλος ἐστὶν οὐ γνῶσις ἀλλὰ πρᾶξις»[4].

Ἡ ἀναστάτωσις τῶν ἠθικῶν ἐρεισμάτων τοῦ ἀστικοῦ βίου μετὰ τὴν πολιτικὴν πτῶσιν τῆς πόλεως δὲν ἐπέφερε μόνον τὴν ἀποδέσμευσιν τῶν ἐφήβων ἐκ τῶν παραδεδομένων ἀξιῶν, ἀλλὰ συνεκλόνισε τὴν ἑλληνικὴν πίστιν εἰς τὴν λογικὴν δύναμιν, ἡ ὁποία οὔτε τὰ δημόσια θέματα καθώριζεν οὔτε συνεβιβάζετο πρὸς τὰ πράγματα, ὁσάκις ἐξεθείαζε τὰ παρερχόμενα ἠθικὰ ἰδεώδη. Ὁ ἑορτασμὸς τοῦ παρελθόντος ἔχει τότε μόνον πρακτικὴν σημασίαν διὰ τὴν ζωήν, ὅταν δὲν ἀντιτίθεται εἰς τὴν ἱστορικήν της ἀνάγκην. Ὅπου ἡ ζωὴ κατευθύνεται πρὸς σκοποὺς διαφόρους ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι θαυμάζονται δημοσίᾳ, ἡ πειθὼ προσκρούει ἀντιθέτως εἰς τὰ ὅριά της. Ἰδίως ὅταν ἡ κοινότης τάσσεται κατὰ τῶν παλαιῶν της ἀπαιτήσεων καὶ προτύπων, οἱ ἄνθρωποι προσανατολίζονται,

---

1. Ἴδε J. Düring: Aristoteles, Heidelberg 1966, σ. 50, J. Tricot: Aristote, Éthique à Nicomaque, Paris 1967², σ. 8, Aug. Mansion: Das Werk von Aristoteles («Aristoteles in der neueren Forschung», ἐκδ. P. Moraux, Darmstadt 1968, σ. 45).
2. Ἠθ. Εὐδ. Α΄ 5 (p. 1216 a 23 — 27).
3. » Νικ. Κ΄ 13 (p. 1180 a 18 — 20).
4. » » Α΄ 1 (p. 1095 a 2 — 6).

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

προτοῦ ἐπικρατήσουν οἱ νέοι κανόνες τῆς συμπεριφορᾶς, πρὸς τὰ ἰδιωτικά των ζητήματα ἐναντίον τῶν ὑποδείξεων καὶ τῶν ἐπιχειρημάτων ὄχι μόνον τῆς παρῳχημένης, ἀλλὰ κατ' ἐπέκτασιν καὶ τῆς ἐπιβαλλομένης γενικῆς σκοπιμότητος. Εἰς μίαν ἐποχὴν διὰ τοῦτο συντριβῆς τῶν πολιτικῶν ὀπτασιῶν διὰ τῆς στρατιωτικῆς βίας καὶ λόγῳ τῆς ἀναταραχῆς τοῦ κοινωνικοῦ βίου ἀνόδου εἰς τὸ κρατικὸν προσκήνιον ἀνθρώπων ἀμφιβόλου ἤθους ὁ κριτὴς τῆς Ἀθηναϊκῆς πολιτείας ὑπετίμησε τὸν ὀρθολογικὸν χαρακτῆρα τῆς ἀρετῆς, ἀντέδρασεν εἰς τὸν Σωκρατικὸν ἔπαινον τῆς γνώσεως ὡς τῆς μοναδικῆς προϋποθέσεως διὰ τὴν ἐπιτακτικὴν πρᾶξιν καὶ ἀνέπτυξε τὴν θεωρίαν τῆς βουλήσεως, ἡ ὁποία χρειάζεται τὴν ἄσκησιν, διὰ νὰ ὑποταχθῇ ἐμπράκτως εἰς τὸν λόγον.

Ὄχι μόνον δὲν ἀπετέλεσεν ὡς ἐκ τούτου ἐξαίρεσιν εἰς τὴν διαπίστωσιν τῶν ὁρίων τοῦ κριτικοῦ πνεύματος ἔναντι τῆς συμπεριφορᾶς, ἡ ὁποία ἔδιδε τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι καθορίζεται ἀναλόγως τῶν περιστάσεων ἐκ τῶν παθῶν ἢ τῶν συμφερόντων, ἀλλ' ἀντιθέτως ὁ Ἀριστοτέλης ἀντελήφθη πρῶτος τὸ πρόβλημα καὶ παρετήρησεν, ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν ἔχει ἁπλῶς διανοητικὸν χαρακτῆρα, ἀλλὰ μίαν σύνθετον ψυχικὴν ὑπόστασιν, τὰ κύρια στοιχεῖα τῆς ὁποίας εἶναι «τὸ ἄλογον αὐτῆς» καὶ «τὸ λόγον ἔχον»[1]. Κατὰ τὴν γνώμην του τὸ λογικὸν ἔμβιον δὲν ἀποκλείει τὰ γνωρίσματα τῆς φύσεως τῶν κατωτέρων ζῴων, ἀλλὰ κερδίζει τὴν βιολογικήν του ἰδιοτυπίαν διὰ τῆς διανοητικῆς των ὑπερβάσεως. Παρ' ὅτι λοιπὸν ἔθεσε τὰ θεμέλια τῆς παρουσιάσεως τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῶν ἀντιστρατευομένων εἰς τὴν λογικὴν ἐνεργειῶν, ὁ Ἀριστοτέλης δὲν ἔπαυσε νὰ τονίζῃ ἐναντίον τῆς ἐξελίξεως τῶν ἠθικῶν σχέσεων καὶ χάριν τῆς λογικῆς ἀναδιοργανώσεως τοῦ πολιτικοῦ κόσμου, ὅτι ὁ χαρακτηριστικὸς τρόπος τῆς ἀνθρωπίνης διαγωγῆς ἔγκειται εἰς μίαν ἀμιγῶς λογικὴν πρᾶξιν ἢ τοὐλάχιστον εἰς μίαν λογικῶς ἐλεγχομένην ψυχικὴν ἔκφρασιν: «Ἔστιν ἔργον ἀνθρώπου ψυχῆς ἐνέργεια κατὰ λόγον ἢ μὴ ἄνευ λόγου»[2]. Τόσον εἰς τὴν πρώτην ὅσον καὶ εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν, ὁπότε ἀντιμετωπίζεται «τι παρὰ τὸν λόγον, ἐναντιούμενον τούτῳ καὶ ἀντιβαῖνον», ὅ,τι προσδιορίζει πρὸ παντὸς ἄλλου τὸ ἠθικὸν ὄν, εἶναι ἡ δυνατότης τῆς λογικῆς του ἐπιβολῆς ἐπὶ τῶν ὁρμῶν τῆς φυσικῆς του ὑποστάσεως: «Πειθαρχεῖ γοῦν τῷ λόγῳ τὸ τοῦ ἐγκρατοῦς»[3].

6. *Ἐκ τοῦ «καθαροῦ λόγου» πρὸς τὸν «πρακτικὸν λόγον»*

Ἐὰν ἐξαιρεθῇ κατὰ ταῦτα ἡ καθαρῶς βιολογικὴ καὶ ἀνεξάρτητος

1. Ἠθ. Νικ. Α΄ 13 (p. 1102 a 27/28).
2. » » Α΄ 6 (p. 1098 a 7/8).
3. » » Α΄ 13 (p. 1102 b 26/27)

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

τῆς γνώσεως καὶ τῆς θελήσεως ἐκδήλωσις τῆς ζωῆς, πρέπει νὰ γίνῃ διάκρισις μεταξὺ τῶν ἁπλῶν λογικῶν μεγεθῶν, ὅπως τὰ συνδυάζει ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐσωτερικῆς των σχέσεως ἡ ἀριθμητικὴ ἐπιστήμη καὶ τῶν βουλητικῶν γεγονότων τοῦ ψυχικοῦ παράγοντος, τὰ ὁποῖα δεσμεύονται κατ' ἀρχὴν ὑπὸ τῆς λογικῆς: «Τούτου δὲ τὸ μὲν ἐπιπιθὲς λόγῳ, τὸ δ' ὡς ἔχον καὶ διανοούμενον»[1]. Ὅτι γενικῶς ἡ κριτικὴ αὐτὴ δέσμευσις εἶναι δυνατή, ἀποδεικνύεται διὰ τῆς ἀποτελεσματικότητος τῶν συμβουλῶν, τῶν κατακρίσεων καὶ τῶν αἰτημάτων. Πρέπει ἑπομένως καὶ εἰς τὰ θέματα τῆς ὀρθῆς συμπεριφορᾶς νὰ γίνῃ σαφὴς διαχωρισμὸς μεταξὺ τῶν ὑπαγομένων εἰς τὴν ἄσχετον τῶν ὑποθέσεων τῆς πόλεως λογικὴν ἀναγκαιότητα καὶ τῶν λογικῶς ρυθμιζομένων κοινωνικῶν ἐνεργειῶν, ὁπότε ὁ ἄνθρωπος ἐλέγχει τὴν ὕπαρξίν του διὰ τῆς ὑποχρεώσεως τῶν ψυχικῶν του τάσεων νὰ προσαρμοσθοῦν εἰς τὰ αἰτήματα τοῦ ἀστικοῦ βίου: «Φαίνεται δὴ καὶ τὸ ἄλογον διττόν· τὸ μὲν γὰρ φυτικὸν οὐδαμῶς κοινωνεῖ λόγου, τὸ δ' ἐπιθυμητικὸν καὶ ὅλως ὀρεκτικὸν μετέχει πως, ᾗ κατήκοόν ἐστιν αὐτοῦ καὶ πειθαρχικόν· οὕτω δὴ καὶ τοῦ πατρὸς καὶ τῶν φίλων φαμὲν ἔχειν λόγον καὶ οὐχ ὥσπερ τῶν μαθηματικῶν· ὅτι δὲ πείθεταί πως ὑπὸ λόγου τὸ ἄλογον, μηνύει καὶ ἡ νουθέτησις καὶ πᾶσα ἐπιτίμησίς τε καὶ παράκλησις.. διορίζεται δὲ καὶ ἡ ἀρετὴ κατὰ τὴν διαφορὰν ταύτην· λέγομεν γὰρ αὐτῶν τὰς μὲν διανοητικάς, τὰς δ' ἠθικάς»[2].

Τὸ ἱστορικῶς νέον εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν ὑπῆρξεν ἡ θετικὴ ἀπὸ ἠθικῆς ἀπόψεως ἀξιολόγησις τῶν ἀνεξαρτήτων τοῦ καθαροῦ λογισμοῦ πρακτικῶν ἐκδηλώσεων. Ἡ ἀντίληψις αὐτὴ ἐστρέφετο κατ' εὐθεῖαν ἐναντίον τῆς ἀνθρωπολογίας τοῦ Πλάτωνος, ὁ ὁποῖος ναὶ μὲν διέκρινε τρεῖς δυνάμεις εἰς τὴν ψυχήν, τὸ «λογικόν», τὸ «ἐπιθυμητικὸν» καὶ τὸ «θυμοειδές»[3], ἀπέδιδεν ὅμως ἠθικὴν σημασίαν μόνον εἰς τὸ πρῶτον, μέχρι τοῦ σημείου νὰ θεωρῇ τὴν ἐξέτασιν τῆς διαγωγῆς καὶ τὴν διοικητικὴν τέχνην ὡς «ἀριθμητικὰς καὶ μετρητικὰς» καὶ διὰ τοῦτο «ἀκριβεῖς μάλιστα ἐπιστήμας»[4]. Γενικῶς ὁ Ἀριστοτέλης υἱοθέτησε τὴν τριμερῆ ψυχολογικὴν διάρθρωσιν τοῦ διδασκάλου του καὶ μάλιστα εἰς τὸ τέλος τῶν «Ἠθικῶν Εὐδημίων» προσεπάθησε νὰ δικαιολογήσῃ τὸν «ὀρθὸν λόγον» διὰ τῆς αὐταρχικῆς του ἐπιβολῆς ἐπὶ τῶν ἄλλων ψυχικῶν δυνατοτήτων, ὡς ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ ἑνὸς δεσποτικοῦ κράτους*. Ἐναντίον

---

1. Ἠθ. Νικ. Α΄ 6 (p. 1098 a 3 — 5).
2. » » Α΄ 13 (p. 1102 b 28 — 1103 a 5).
3. Ἴδε Πολιτείας 439 D — 441 E, 581 A, 587 C, 605 B.
4. Φιλήβου 57 D — E. Πρβλ. Πολιτείας 527 B — C.

* «Δεῖ δὴ ὥσπερ καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις πρὸς τὸ ἄρχον ζῆν καὶ πρὸς τὴν ἕξιν κατὰ τὴν ἐνέργειαν τὴν τοῦ ἄρχοντος, οἷον δοῦλον πρὸς δεσπότου καὶ ἕκαστον πρὸς τὴν ἑκάστου καθήκουσαν ἀρχήν, ἐπεὶ δὲ καὶ ἄνθρωπος φύσει συνέστηκεν ἐξ ἀρχον-

Ε.Υ.Δ της Κ.Ι.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ἐν τούτοις τῆς «ταξικῆς»[1] αὐτῆς ψυχολογίας τοῦ Πλάτωνος ὁ Ἀριστοτέλης ἀντέδρασεν εἰς τὰ μεταγενέστερα κυρίως ἔργα του πρῶτον διὰ τῆς θεωρήσεως τῶν δυναμικῶν καταστάσεων τῆς ψυχῆς ὡς λειτουργικῶν της ἐκδηλώσεων καὶ δεύτερον, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ ἔκτοτε ὁρόσημον εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἠθικῆς, διὰ τῆς ἀποσπάσεως τοῦ πρακτικοῦ βίου ἐκ τῆς ἁρμοδιότητος τῆς καθαρᾶς διανοίας.

Πρὸ τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ κατὰ κύριον λόγον διὰ τοῦ Πλάτωνος ἡ φιλοσοφία εἶχεν ὑπαγάγει ὁλόκληρον τὸ ἠθικὸν πρόβλημα εἰς τὴν δυνατότητα τῆς ἀντικειμενικῆς ἐκτιμήσεως τῶν πραγμάτων*. Ἡ πρακτικὴ ὅμως πλευρὰ τῆς ζωῆς ἀπεδείκνυε καθημερινῶς τὰ ὅρια τῆς λογικῆς, ὄχι μόνον ὅπου ἐξεφράζετο ἀντίλογος, ἀλλὰ καὶ ὅπου δὲν ὑπῆρχεν ὁπωσδήποτε ἀντίρρησις, ὅπως εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς ἀσυνεπείας τῶν ἀνηλίκων ἢ τῶν ἀνωρίμων («Διαφέρει δ' οὐδὲν τὴν ἡλικίαν καὶ τὸ ἦθος νεαρός»)[2]. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν εἶχε λάθος ὁ διδάσκαλος τοῦ Πλάτωνος νὰ νομίζῃ, ὅτι τὸ πᾶν ἐξαρτᾶται εἰς τὴν ἠθικὴν ἐκ τοῦ ὁρισμοῦ τῶν ἐναρέτων πράξεων, ὡς ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ ἐπιστημονικῶν γνώσεων, ἡ ἐκμάθησις τῶν ὁποίων ἀρκεῖ διὰ τὴν μετάδοσιν καὶ τὴν ἐφαρμογήν των**. Ὅπως προκειμένου περὶ λογικῶν μεγεθῶν ἢ τεχνικῶν ἔργων ἡ ἀντίληψις καὶ ἡ ἐμπειρία ἦσαν τὸ κύριον γεγονός, κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον ἔπρεπεν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς καὶ εἰς τὸ θέμα τῆς ὀρθῆς συμπεριφορᾶς ἐντὸς τῆς πόλεως νὰ διαπιστωθῇ, τί ἀκριβῶς ὤφειλε νὰ συμβῇ. Ἡ σοφιστικὴ νοησιαρχία ἐγενίκευσε δηλαδὴ διὰ τοῦ τελευταίου ἐπιφανοῦς της ἐκπροσώπου τὴν δικαιοδοσίαν τῆς θεωρητικῆς ζητήσεως, εἰς τὴν ὁποίαν ἡ ἐνέργεια περιέχει τὸν σκοπόν της, διὰ νὰ λύσῃ προβλήματα πράξεως, εἰς πολλοὺς ἐκ τῶν τομέων τῆς ὁποίας ἡ διάγνωσις δὲν συνεπιφέρει τὸ προσδοκώμενον ἀποτέλεσμα, ὅπως εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς θεραπευτικῆς τέχνης ἢ τῆς λειτουργίας τοῦ πολιτεύματος. Ἐφ' ὅσον ὅμως ἐπρόκειτο περὶ τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν, τὸ θέμα δὲν περιωρίζετο εἰς τὴν διατύπωσιν, ἀλλ' ἐπέβαλλε τὴν διερεύνησιν τῶν ὅρων τῆς ἐκπληρώσεώς των: «Σωκράτης μὲν οὖν ὁ πρεσβύτης ᾤετ' εἶναι τέλος τὸ γιγνώσκειν τὴν ἀρετὴν καὶ ἐπεζήτει τί

τος καὶ ἀρχομένου καὶ ἕκαστον δὴ δέοι πρὸς τὴν ἑαυτῶν ἀρχὴν ζῆν» (Η' 15 p. 1249 b 6 — 11. Πρβλ. Προτρεπτικοῦ ἀπόσπ. 6, p. 34/35 Ross).

1. Ἴδε J. Derbolav: Freiheit und Naturordnung im Rahmen der Aristotelischen Ethik («Kantstudien», Köln LVII τόμ. 1966, σ. 42).

* «Δόξα ἄρα ἀληθὴς πρὸς ὀρθότητα πράξεως οὐδὲν χείρων ἡγεμὼν φρονήσεως καὶ τοῦτό ἐστιν ὃ νῦν δὴ παρελείπομεν ἐν τῇ περὶ τῆς ἀρετῆς σκέψει, ὁποῖόν τι εἴη, λέγοντες ὅτι φρόνησις μόνον ἡγεῖται τοῦ ὀρθῶς πράττειν. τὸ δ' ἄρα καὶ δόξα ἦν ἀληθής» (Μένωνος 97 B — C).

2. Ἠθ. Νικ. Α΄ 1 (p. 1095 a 6/7).

** «Εἰ δέ γ' ἐστιν ἐπιστήμη τις ἡ ἀρετή, δῆλον ὅτι διδακτὸν ἂν εἴη» (Μένωνος 87 C).

Ε.Υ.Δ τ.Φ.Κ.τ.Π ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ἐστιν ἡ δικαιοσύνη καὶ τί ἡ ἀνδρία καὶ ἕκαστον τῶν μορίων αὐτῆς.. ἐπιστήμας γὰρ ᾤετ' εἶναι πάσας τὰς ἀρετάς, ὥστ' ἅμα συμβαίνειν εἰδέναι τὴν δικαιοσύνην καὶ εἶναι δίκαιον. ἅμα γὰρ μεμαθήκαμεν καὶ γεωμετρίαν καὶ οἰκοδομίαν καὶ ἐσμὲν οἰκοδόμοι καὶ γεωμέτραι· διόπερ ἐζήτει τί ἐστιν ἡ ἀρετή, ἀλλ' οὐ πῶς γίνεται καὶ ἐκ τίνων· τοῦτο δὲ τῶν ἐπιστημῶν συμβαίνει τῶν θεωρητικῶν.. τῶν δὲ ποιητικῶν ἐπιστημῶν ἕτερον τὸ τέλος τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς γνώσεως, οἷον ὑγεία μὲν ἰατρικῆς, εὐνομία δὲ ἤ τι τοιοῦθ' ἕτερον τῆς πολιτικῆς.. οὐ μὴν ἀλλὰ περὶ ἀρετῆς οὐ τὸ εἰδέναι τιμιώτατόν ἐστιν, ἀλλὰ τὸ γιγνώσκειν ἐκ τίνων ἐστίν, οὐ γὰρ εἰδέναι βουλόμεθα τί ἐστιν ἀνδρία, ἀλλ' εἶναι ἀνδρεῖοι, οὐδὲ τί ἐστι δικαιοσύνη, ἀλλ' εἶναι δίκαιοι καθάπερ καὶ ὑγιαίνειν μᾶλλον ἢ γιγνώσκειν τί ἐστι τὸ ὑγιαίνειν καὶ εὖ ἔχειν τὴν ἕξιν μᾶλλον ἢ γιγνώσκειν τί ἐστι τὸ εὖ ἔχειν»[1].

Ὁ Ἀριστοτέλης λοιπὸν δὲν ἀπέκλεισεν ἐκ τοῦ ἤθους τὴν κριτικὴν διάθεσιν, ἀλλ' εἶδεν εἰς ἐκείνην ἕνα ἐκ τῶν βασικῶν ἀνθρωπολογικῶν του ὅρων. Εἰς τὴν ἐρώτησιν, πῶς ἀναπτύσσουν τὴν ἠθικήν των ποιότητα οἱ ὀρθῶς συμπεριφερόμενοι, ἀπήντησεν, ὅτι τοῦτο συμβαίνει διὰ δύο κοινῶν μεταξὺ τῶν ἐμβίων παραγόντων καὶ δι' ἑνὸς τρίτου, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ καθαρῶς ἀνθρωπίνην ἰδιότητα: «Ἀλλὰ μὴν ἀγαθοί γε καὶ σπουδαῖοι γίνονται διὰ τριῶν, τὰ τρία δὲ ταῦτά ἐστι φύσις, ἔθος, λόγος.. τὰ μὲν οὖν ἄλλα τῶν ζῴων μάλιστα μὲν τῇ φύσει ζῇ, μικρὰ δ' ἔνια καὶ τοῖς ἔθεσιν, ἄνθρωπος δὲ καὶ λόγῳ»[2]. Εἰς τί ἀκριβῶς συνίσταται ὁ ἀνθρώπινος χαρακτὴρ τῆς πράξεως, εἶναι τὸ ἐρώτημα, διὰ τοῦ ὁποίου ἐπεχείρησε νὰ μεταπροσανατολίσῃ τὴν Ἠθικὴν ἐκ τῆς διανοητικῆς σφαίρας πρὸς τὴν πολιτικὴν συμπεριφοράν, ἐκ τοῦ «καθαροῦ λόγου» πρὸς τὸν «πρακτικὸν λόγον», ὅπως θὰ ἔλεγεν ὁ κυριώτερος ὑποστηρικτὴς τῆς διακρίσεως αὐτῆς εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους, ὁ Kant.

7. *Ἡ μεταβλητὴ διάστασις τοῦ ἤθους ὡς βουλητικὸν πρόβλημα*

Διὰ τὸν φιλόσοφον τοῦ Λυκείου ἡ πρᾶξις ἀπετέλεσε μίαν ἰδιαιτέραν περιοχὴν ἀνθρωπίνης ἐκφράσεως π α ρ α π λ ε ύ ρ ω ς τ ῆ ς θ ε ω ρ ή σ ε ω ς τ ῶ ν ὄ ν τ ω ν. Ἐὰν ἐπιστημονικῶς ἐξετάζωνται, ὅσα συμβαίνουν ἀναγκαστικῶς καὶ διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἔχουν ἀμετάβλητον χαρακτῆρα («ἐξ ἀνάγκης ἄρα ἐστὶ τὸ ἐπιστητόν· ἀΐδιον ἄρα»)[3], ἠθικῶς ἐνδιαφέρουν, ὅσα εἶναι δυνατὸν νὰ μεταβληθοῦν: «Πρακτὸν δ' ἐστι τὸ ἐνδεχόμενον καὶ

1. Ἠθ. Εὐδ. Α΄ 6 (p. 1216 b 2—25).
2. Πολ. Η΄ 13 (p. 1332 a 32—b 5).
3. Ἠθ. Νικ. Ζ΄ 3 (p. 1139 b 22/23).

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ἄλλως ἔχειν»[1]. Διὰ τὰ θέματα τῆς πρώτης περιπτώσεως ἁρμοδία εἶναι ἡ κρίσις, διὰ τὰ ζητήματα τῆς δευτέρας ἡ βούλησις. Αὐτὸ σημαίνει, ὅτι ὁ ἠθικὸς ἄνθρωπος ὑπερπηδᾷ τὰ ὅρια τῆς θεωρίας, ἡ ὁποία δὲν ἐπηρεάζει τὸ ἀντικείμενόν της καὶ διὰ τῆς θελήσεώς του ἐπιβάλλει, ὅ,τι προσωπικῶς θεωρεῖ ἀπαραίτητον εἰς τὸν βίον: «Βουλεύεται δ' οὐθεὶς περὶ τῶν ἀδυνάτων ἄλλως ἔχειν οὐδὲ τῶν μὴ ἐνδεχομένων αὐτῷ πρᾶξαι»[2]. Ἐὰν ἐπομένως εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ζήτησιν ἔχῃ σημασίαν ἡ ἀποδεικτικὴ σκέψις, ἀντιθέτως τὸ ἠθικὸν αἰσθητήριον, ἐπειδὴ δὲν ἀναφέρεται εἰς ἕνα πάγιον κόσμον, δέν ἀποδεικνύεται, ἀλλὰ προάγεται διὰ τῆς πράξεως· δὲν ἔχει διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἐπιστημονικὸν οὔτε βεβαίως κατασκευαστικὸν χαρακτῆρα, ἐφ' ὅσον θὰ πρέπει νὰ γίνῃ διάκρισις μεταξὺ καθαρῶς πρακτικῆς καὶ παιδαγωγικῆς ἐκφράσεως ἀναλόγως τοῦ ἐὰν ὁ σκοπὸς περιλαμβάνεται εἰς τὴν ἐνέργειαν ἢ τὴν δικαιολογεῖ ἐκ τῶν ἔξω: «Ὥστ' εἴπερ ἐπιστήμη μὲν μετ' ἀποδείξεως, ὧν δ' αἱ ἀρχαὶ ἐνδέχονται ἄλλως ἔχειν, τούτων μή ἐστιν ἀπόδειξις (πάντα γὰρ ἐνδέχεται καὶ ἄλλως ἔχειν) καὶ οὐκ ἔστι βουλεύσασθαι περὶ τῶν ἐξ ἀνάγκης ὄντων, οὐκ ἂν εἴη ἡ φρόνησις ἐπιστήμη ἢ τέχνη[3]· (ἀνάγκη τὴν τέχνην ποιήσεως, ἀλλ' οὐ πράξεως εἶναι[4], τῆς μὲν γὰρ ποιήσεως ἕτερον τὸ τέλος τῆς δὲ πράξεως ἂν οὐκ εἴη»)[5].

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συμπεραίνεται, ὅτι τὴν πρακτικὴν ἐκδήλωσιν τοῦ ἀνθρώπου προσδιορίζουν ἀξιώματα, τὰ ὁποῖα δὲν ἰσχύουν εἰς τὸν χῶρον τῆς κριτικῆς στάσεως. Οἱ κανόνες αὐτοὶ πηγάζουν ἐκ τῶν κοινωνικῶν σχέσεων καὶ τῶν ἀναγκῶν τῆς ζωῆς καὶ διὰ τοῦτο ἐκεῖ θὰ πρέπει νὰ ζητηθῇ ὁ ἰδιαίτερος χαρακτὴρ των: «Τὸ δ' ἀληθὲς ἐν τοῖς πρακτικοῖς ἐκ τῶν ἔργων καὶ τοῦ βίου κρίνεται· ἐν τούτοις γὰρ τὸ κύριον»[6]. Ἔναντι τῆς γνώσεως τῶν θεωρητικῶν ἐπιστημῶν, ἡ ὁποία εἶναι ἁπλῆ, κατ' ἀνάγκην παραδεκτὴ καὶ δὲν μεταβάλλεται, ἡ πρακτικὴ γνῶσις προσδιορίζει μίαν σύνθετον, ἀμφισβητουμένην καὶ μεταβλητὴν πραγματικότητα. Διὰ τῆς συγκροτήσεώς της δὲν ἀποκαλύπτει ἕνα στατικόν, ἀλλὰ δημιουργεῖ ἕνα δυναμικὸν κόσμον. Ὅταν δηλαδὴ ἐρευνῶνται τὰ «ἀΐδια καὶ θεῖα τῶν ὄντων»[7] καὶ γενικῶς ὁσάκις γίνεται σκέψις «περὶ τῶν ἀδυνάτως ἄλλως ἔχειν»[8], παρουσιάζεται εἴτε ἡ «ἀλήθεια»[9] εἴτε τὸ «φαινόμενον»[10].

1. Περὶ ψυχῆς Γ' 10 (p. 433 a 29/30).
2. Ἠθ. Νικ. Ζ' 5 (p. 1140 a 31 — 33).
3. » » Ζ' 5 (p. 1140 a 33 — b 2).
4. » » Ζ' 4 (p. 1140 a 17).
5. » » Ζ' 5 (p. 1140 b 6/7).
6. » » Κ' 9 (p. 1179 a 18 — 20).
7. Περὶ ζῴων γενέσεως Β' 1 (p. 731 b 24/25).
8. Ἠθ. Νικ. Ζ' 5 (p. 1140 a 31/32), 8 (p. 1141 b 11).
9. Τῶν μετὰ τὰ φυσικὰ Α' ἔλαττον (p. 993 b 20/21).
10. Περὶ οὐρανοῦ Γ' (p. 306 a 16/17).

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

Σκοπὸς ὅμως τῆς ἐρεύνης «ἐν τοῖς ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ μὲν οὕτως γινομένοις, ἐνδεχομένοις δὲ καὶ ἄλλως»[1] εἶναι αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἡ «εὐπραξία»[2].

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὁ Ἀριστοτέλης διεχώρισε τὴν δυνατότητα τῆς πράξεως ἐκ τῆς θεωρητικῆς σκέψεως, δηλαδὴ τὴν Ἠθικὴν ἐκ τῆς Ὀντολογίας. Ἐφ' ὅσον τὸ πρόβλημα δὲν ἦτο πλέον ὁ τρόπος τοῦ σκέπτεσθαι καὶ σκοπὸς τῆς ἐρεύνης ἡ ὀρθὴ κρίσις, ἀλλ' ἡ βουλητικὴ δύναμις καὶ ἡ ἀγαθή της ἔκφρασις, *ἐθεμελίωσε μίαν νέαν φιλοσοφικὴν ἐπιστήμην*. Εἰς τὴν ἐξέτασιν βεβαίως τοῦ βουλητικοῦ παράγοντος ἐμεθόδευσεν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς «νοοκρατικῆς» του παιδείας, ἡ ὁποία προέτασσε «τὸ ἐν τῇ ψυχῇ λογικὸν ὡς ἡγεμονικόν, ἤτοι ἀρχικόν, συμφώνως πρὸς τὴν πλατωνικὴν παράδοσιν»[3], δὲν ἀπέβλεψεν ἐν τούτοις εἰς τὴν διανοητικὴν ἄσκησιν, ἀλλ' εἰς τὴν δημιουργίαν χρηστοῦ χαρακτῆρος. Ἐὰν ὁ Πλάτων ὥριζε τὴν πρᾶξιν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ εἶναι καὶ ἀντελαμβάνετο τὴν ἀρετὴν ὡς ἔκφρασιν τῆς σοφίας, αὐτὸς ἐξεπροσώπησε τὴν ἐποχήν του, ἡ ὁποία ἐνώπιον τῆς συντριβῆς τῶν λογικῶν συστημάτων, τὰ ὁποῖα ἐβάσταζε πρὸ τῆς πολιτικῆς της καταστροφῆς ἡ πόλις, ἀνεζήτει ἄλλον παιδαγωγικὸν σκοπόν: ἀντὶ τῆς διανοητικῆς εὐστροφίας *τὴν ψυχικὴν ἀντοχὴν* διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν ἀνευθύνων δυνάμεων τοῦ καιροῦ, ὁ ὁποῖος εἶχε παύσει νὰ στηρίζῃ τὸ κράτος εἰς τὸ γενικὸν συμφέρον: «Τί δ' ἐστιν ἡ παιδεία καὶ πῶς χρὴ παιδεύεσθαι, δεῖ μὴ λανθάνειν. νῦν γὰρ ἀμφισβητεῖται περὶ τῶν ἔργων.. οὐδὲ φανερὸν πότερον πρὸς τὴν διάνοιαν πρέπει μᾶλλον ἢ πρὸς τὸ τῆς ψυχῆς ἦθος»[4]. Ἡ προσωπική του ἀπάντησις ὑπῆρξεν ὁ συνδυασμὸς καὶ τῶν δύο σκοπῶν τοῦ διλήμματος. Διανοητικῶς ἔπρεπε νὰ εὑρεθῇ ὁ παράγων ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος θὰ ἐπέτρεπεν εἰς τὸν ἄνθρωπον νὰ συλλάβῃ καὶ νὰ κατευθύνῃ τὴν ὕπαρξίν του. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς αὐτῆς τὸ ἠθικὸν πρόβλημα δὲν ἔχει ἑρμηνευτικόν, ἀλλ' *ἐπιτακτικὸν χαρακτῆρα*· δὲν παρουσιάζει μίαν ἄποψιν τοῦ κόσμου, ἀλλὰ *τὴν ἐσωτερικὴν δυνατότητα* τοῦ ἀνθρώπου νὰ μεταβάλῃ στάσιν, διὰ νὰ ἐκπληρώσῃ αὐτοβούλως καὶ ὑπευθύνως τὸν προορισμόν του εἰς τὴν ζωήν.

8. *Μεθοδολογικὴ ἀντιπαράθεσις Ἠθικῆς καὶ Μαθηματικῶν*

Ἐφ' ὅσον τὸ πρόβλημα τῆς Ἠθικῆς ἦτο ἡ πρᾶξις, μία δυνατότης

1. Ζῴων γεν. Δ' 4 (p. 770 b 12/13).
2. Ἠθ. Νικ. Ζ' 2 (p. 1139 b 3), 5 (p. 1140 b 7).
3. Κ. Ι. *Δεσποτοπούλου*: Περὶ τῆς προαιρέσεως κατ' Ἀριστοτέλη («Ἐράνιον πρὸς Γ. Σ. Μαριδάκην», Ἀθῆναι Β' τόμ. 1963, σ. 90). Πρβλ. H.-G. *Gadamer*: Le problème herméneutique et l'éthique d'Aristote («Le problème de la conscience historique», Louvain 1963, σ. 52).
4. Πολ. Θ' 1 (p. 1337 a 34 — 39).

Ε.Υ.Δ της Σ.Τ.Ι ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ἀλλαγῆς τῶν συνθηκῶν τῆς ζωῆς καὶ ὡς ἐκ τούτου μία ρευστὴ πραγματικότης, δὲν ὑπῆρχε πλήρης ἀκρίβεια εἰς τὴν διατύπωσιν καὶ ἀξιολόγησιν τῶν γεγονότων τῆς κοινωνικῆς διαγωγῆς. Ἐὰν εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν καθαρῶν μεγεθῶν ἡ ἐξέτασις ἔπρεπε νὰ ἔχῃ ὡς ἀφετηρίαν τὸ ἰδεῶδες, διὰ νὰ καταλήξῃ ἀπαγωγικῶς εἰς τὰ δεδομένα, εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν πολιτικῶν ὑποθέσεων ὤφειλε νὰ βασισθῇ ἐπὶ τῶν δεδομένων, διὰ νὰ προχωρήσῃ ἐπαγωγικῶς πρὸς τὸ ἰδεῶδες. Θὰ ἦτο διὰ τοῦτο μεθοδικὸν σφάλμα νὰ συγχέωνται «οἱ ἀπὸ τῶν ἀρχῶν λόγοι καὶ οἱ ἐπὶ τὰς ἀρχὰς»[1] καὶ νὰ προβάλλωνται εἰς τὴν Ἠθικὴν αἰτήματα, τὰ ὁποῖα μόνον μία ἐπιστήμη, ἡ ὁποία ἐλέγχει ἄϋλα ὄντα, θὰ ἦτο εἰς θέσιν νὰ ἐκπληρώσῃ: «Τὴν δ' ἀκριβολογίαν τὴν μαθηματικὴν οὐκ ἐν ἅπασιν ἀπαιτητέον, ἀλλ' ἐν τοῖς μὴ ἔχουσιν ὕλην»[2].

Ὡς πρὸς τὴν δυσχέρειαν, τὴν ὁποίαν παρουσιάζει ὁ πρακτικὸς βίος κατὰ τὴν θεωρητικήν του ἀναγωγὴν εἰς ἀσύνθετα καὶ ἀνεξάρτητα τῶν μεταβολῶν τοῦ χρόνου ἀξιώματα, ἐφ' ὅσον οὔτε οἱ ἄνθρωποι ὁμοιάζουν μεταξύ των οὔτε τὰ ζητήματά των ἀποκτοῦν σταθερὰν μορφήν, εἶχε συμφωνήσει καὶ ὁ Πλάτων: «Αἱ γὰρ ἀνομοιότητες τῶν τε ἀνθρώπων καὶ τῶν πράξεων καὶ τὸ μηδέποτε μηδέν, ὡς ἔπος εἰπεῖν, ἡσυχίαν ἄγειν τῶν ἀνθρωπίνων οὐδὲν ἐῶσιν ἁπλοῦν ἐν οὐδενὶ περὶ ἁπάντων καὶ ἐπὶ πάντα τὸν χρόνον ἀποφαίνεσθαι»[3]. Ἐν τούτοις ὁ διδάσκαλος τοῦ Ἀριστοτέλους εἶχεν ἀξιώσει ὡς πρότυπον των ἠθικῶν ζητήσεων τὴν μαθηματικὴν ἄσκησιν καὶ μάλιστα τὴν ἐπίδοσιν εἰς τὴν λογικὴν συνάρτησιν τῶν ἰδανικῶν σχημάτων τῆς πραγματικότητος, διότι ὁ νοῦς συνεδέετο κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον πρὸς ὅ,τι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μεταβληθῇ, ἀλλ' εἶχεν ὀντολογικῶς ἀΐδιον χαρακτῆρα: «Τοῦ γὰρ ἀεὶ ὄντος ἡ γεωμετρικὴ γνῶσίς ἐστιν. ὁλκὸν ἄρα, ὦ γενναῖε, ψυχῆς πρὸς ἀλήθειαν εἴη ἂν καὶ ἀπεργαστικὸν φιλοσόφου διανοίας πρὸς τὸ ἄνω σχεῖν ἃ νῦν κάτω οὐ δέον ἔχομεν»[4]. Ἄνευ γνώσεων γεωμετρίας, τῆς ἱκανότητος δηλαδὴ πρὸς ἀφαίρεσιν καὶ ἀνάτασιν ἐκ τῶν γηΐνων ὄψεων τοῦ γίγνεσθαι πρὸς τὸν οὐράνιον κόσμον τῶν αἰωνίων ἰδεῶν, ἦτο διὰ τοῦτο ἄσκοπος εἰς τοὺς ἐπιδόξους φιλοσόφους ἡ μαθητεία εἰς τὴν Ἀκαδημίαν[5].

---

1. Ἠθ. Νικ. Α΄ 2 (p. 1095 a 31/32).
2. Μεταφ. Β΄ 1 (p. 995 a 15/16).
3. Πολιτικοῦ 294 Β.
4. Πολιτείας 527 Β.
5. «Ἀγεωμέτρητος μηδεὶς εἰσίτω» (Ἠλιοῦ: Ἐξηγήσεως τῶν δέκα κατηγοριῶν τῆς φιλοσοφίας 226 r — Commentaria in Aristotelem Graeca, XVIII τόμ. ἐκδ. A. Busse, Berolini MCM, σ. 118. Πρβλ. Ἰωάννου Ἀλεξανδρέως (Φιλοπόνου): Σχολικῶν ἀποσημειώσεων εἰς τὴν περὶ ψυχῆς Ἀριστοτέλους p. 406 b 25 — Commentaria, ὡς ἀν. XV τόμ. ἐκδ. M. Hayduck, MDCCCLXXXXVII, σ. 117).

Ε.Υ.Δ. τα Π.Τ.Π. ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

Διὰ τὸν Ἀριστοτέλη ὅμως, ὁ ὁποῖος ἐξήγαγε συμπεράσματα ἐκ τῆς διαπιστώσεως, ὅτι «τὰ καλὰ καὶ τὰ δίκαια, περὶ ὧν ἡ πολιτικὴ σκοπεῖται, τοσαύτην ἔχει διαφορὰν καὶ πλάνην ὥστε δοκεῖν νόμῳ μὲν εἶναι φύσει δὲ μή»[1], δὲν ἐχρειάζετο μόνον ἡ ἀφαιρετικὴ σκέψις, ἀλλὰ κατὰ βάσιν ἡ ἐξέτασις τοῦ συγκεκριμένου γεγονότος εἰς τὸν ἠθικὸν βίον. Ἐπειδὴ ἀκριβῶς τὸ γεγονὸς αὐτὸ δὲν ἔχει τὴν ἰδεατὴν φύσιν τοῦ μαθηματικοῦ μεγέθους, ἀλλ' ἐμφανίζεται κατὰ διάφορον τρόπον ἀναλόγως τῶν περιστάσεων καὶ τῶν προσώπων, θὰ παρουσιάζετο ἱκανοποιητικῶς, μόνον ἐὰν ἡ ἔρευνα ἐλάμβανεν ὑπ' ὄψιν τὸ ἑκάστοτε περιεχόμενόν του: «εἰ κατὰ τὴν ὑποκειμένην ὕλην διασαφησθείη»[2]. Ἐὰν ἀπεναντίας προεβάλλοντο ἀπαιτήσεις, τῶν ὁποίων ἡ ἐκπλήρωσις θὰ προϋπέθετεν ἄλλους ὅρους, τὸ πρᾶγμα θὰ ὡμοίαζε πρὸς τὴν παραδοχὴν εἰκασιῶν ἐκ μέρους ἑνὸς ἐκπροσώπου τῶν ἀναγκαστικῶν ἀριθμητικῶν συλλογισμῶν ἢ ἀντιθέτως πρὸς τὴν ἀπαίτησιν λογικῶς ἀδιαμφισβητήτων συμπερασμάτων ἐκ μέρους ἑνὸς ὁμιλητοῦ, ὁ ὁποῖος θὰ εἶχεν ὡς θέμα τὴν μεταβαλλομένην πολιτικὴν πραγματικότητα: «Παραπλήσιον γὰρ φαίνεται μαθηματικοῦ τε πιθανολογοῦντος ἀποδέχεσθαι καὶ ῥητορικὸν ἀποδείξεις ἀπαιτεῖν»[3]. Ὅπου διὰ τοῦτο βιάζεται ἡ τήρησις τῶν ἀναλογιῶν διὰ τῆς ἐπιδιώξεως τρόπων παρουσιάσεως τοῦ ἀντικειμένου ἀντιθέτων, ὅσων ἐπιτρέπονται ὑπὸ τῆς φυσικῆς του καταστάσεως, πρόκειται περὶ λογικῶν παρεκτροπῶν ἐκ μέρους ἀμορφώτων ἀνθρώπων: «Πεπαιδευμένου γάρ ἐστιν ἐπὶ τοσοῦτον τἀκριβὲς ἐπιζητεῖν καθ' ἕκαστον γένος, ἐφ' ὅσον ἡ τοῦ πράγματος φύσις ἐπιδέχεται»[4].

Τὸ γεγονὸς αὐτὸ φαίνεται, ὅτι δὲν ἦτο σπάνιον ὑπὸ τοὺς διαδόχους τοῦ Πλάτωνος εἰς μίαν ἐποχὴν συγχύσεως ὡς πρὸς τὴν κατεύθυνσιν, τὴν ὁποίαν ἔπρεπε νὰ λάβῃ μετὰ τὴν ἠθικὴν συντριβὴν τῶν πολιτικῶν ἀξιῶν ἡ φιλοσοφία, ὅπως συνέβη ἐκ νέου ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ παρελθόντος μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ παρόντος αἰῶνος ἐνώπιον τοῦ ἀνερχομένου κύρους τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης, ὁπότε ἀμύντορες τῆς φιλοσοφίας ἐπεδίωξαν νὰ παραστήσουν τὰ ἱστορικὰ θέματα καὶ αὐτὴν τὴν ἰδίαν ἀπὸ «αὐστηρῶς ἐπιστημονικῆς ἀπόψεως» κατὰ τὸν τίτλον τῆς χαρακτηριστικῆς ἐργασίας τοῦ Husserl[5]. Ἐθεωρήθη λοιπὸν καὶ τότε ὡς γνώρισμα τῆς ὀρθολογικῆς σκέψεως, ἡ ὁποία εἰς τὴν φιλοσοφικήν της ἔκφρασιν δὲν ἔπρεπε νὰ λέγῃ τυχαῖα καὶ ἀνυπόστατα πράγματα, ἡ ἐξέτασις ὅλων ἀνεξαιρέτως τῶν θεμά-

1. Ἠθ. Νικ. Α΄ 1 (p. 1094 b 14—16).
2. » » Α΄ 1 (p. 1094 b 12).
3. » » Α΄ 1 (p. 1094 b 25—27).
4. » » Α΄ 1 (p. 1094 b 23—25).
5. Philosophie als strenge Wissenschaft («Logos», Tübingen I τόμ. 1911, σ. 289—341).

Ε.Υ.Δ της Ι.τ.Π ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

των ὑπὸ τὸ πνεῦμα μιᾶς μεθοδικῶς ἀπαραδέκτου ἀποδεικτικῆς ἐπάρσεως: «Εἰσὶ γάρ τινες οἳ διὰ τὸ δοκεῖν φιλοσόφου εἶναι τὸ μηδὲν εἰκῇ λέγειν, ἀλλὰ μετὰ λόγου, πολλάκις λανθάνουσι λέγοντες ἀλλοτρίους λόγους τῆς πραγματείας καὶ κενούς. τοῦτο δὲ ποιοῦσιν ὁτὲ μὲν δι' ἄγνοιαν ὁτὲ δὲ δι' ἀλαζονείαν.. πάσχουσι δὲ τοῦτο δι' ἀπαιδευσίαν. ἀπαιδευσία γάρ ἐστι περὶ ἕκαστον πρᾶγμα τὸ μὴ δύνασθαι κρίνειν τούς τ' οἰκείους λόγους τοῦ πράγματος καὶ τοὺς ἀλλοτρίους»[1].

Εἰς τὴν παρεξήγησιν αὐτὴν ἐπρωτοστάτησαν, ὅσοι δὲν ἐπείθοντο ὑπὸ τῆς παραδεδομένης λογικῆς τῶν πολιτικῶν ὑποθέσεων, ἀλλ' ἐδέχοντο νὰ συγκατατεθοῦν, μόνον ἐφ' ὅσον ἡ ἐπιχειρηματολογία ἐπὶ τῶν ἠθικῶν θεμάτων εἶχε τὸν ὑποχρεωτικὸν χαρακτῆρα τῆς γεωμετρίας καὶ γενικῶς τῶν μαθηματικῶν λογισμῶν. Ἡ ἀπαίτησις αὐτὴ ἀπεδείκνυεν ἔλλειψιν μορφώσεως, ἐφ' ὅσον τὰ γεγονότα τῆς πόλεως δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ καταταγοῦν εἰς ὁμογενῆ σύνολα διὰ τῆς παραβλέψεως τοῦ θεματικοῦ των περιεχομένου, ἀλλ' ἔπρεπε πρὸ παντὸς ἄλλου νὰ βιωθοῦν, νὰ παρουσιάσουν ἐκ τῶν ἔσω τὴν ποιότητά των εἰς ἐκεῖνον, ὁ ὁποῖος ἐπρόκειτο νὰ ἐλέγξῃ τὴν ἀξίαν καὶ νὰ ὁρίσῃ τὸν τρόπον τῆς ἀντιμετωπίσεώς των. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἡ πολιτικὴ σκέψις, ἐφ' ὅσον δὲν ἐκινεῖτο ἀφαιρετικῶς διὰ τοῦ συνδυασμοῦ καθαρῶν μορφῶν, προϋπέθετε μίαν ὡρισμένην ἡλικίαν, εἰς τὰ χρονικὰ ὅρια τῆς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος θὰ ἐγνώριζεν ἐκ πείρας τὸν κόσμον, τοῦ ὁποίου ἀπετέλει ταυτοχρόνως τὸν παράγοντα καὶ τὴν προβληματικὴν ἄποψιν. Ἰδίως οἱ ἀνήλικοι διὰ τοῦτο, οἱ ὁποῖοι παρουσιάζουν ἰδιαιτέραν ἐπίδοσιν εἰς τὴν ἀφῃρημένην σκέψιν, ἦσαν ἀναρμόδιοι διὰ τὴν ἐπίλυσιν τῶν ἀστικῶν προβλημάτων: «Γεωμετρικοὶ μὲν νέοι καὶ μαθηματικοὶ γίνονται καὶ σοφοὶ τὰ τοιαῦτα, φρόνιμος δ' οὐ δοκεῖ γίνεσθαι. αἴτιον δ' ὅτι τῶν καθ' ἕκαστά ἐστιν ἡ φρόνησις, ἃ γίνεται γνώριμα ἐξ ἐμπειρίας, νέος δ' ἔμπειρος οὐκ ἔστιν.. ἐπεὶ καὶ τοῦτο ἄν τις σκέψαιτο, διὰ τί μαθηματικὸς μὲν παῖς γένοιτ' ἂν σοφὸς δ' ἢ φυσικὸς οὔ· ἢ ὅτι τὰ μὲν δι' ἀφαιρέσεώς ἐστιν, τῶν δ' αἱ ἀρχαὶ ἐξ ἐμπειρίας»[2].

9. *Ἀντὶ τῆς ὑπερβατικῆς ἰδέας ἡ ἐμπειρικὴ δυνατότης τοῦ ἀγαθοῦ*

Διὰ τῆς συγκρίσεως τοῦ ἀφαιρετικοῦ λογισμοῦ πρὸς τὴν ἐμπειρικὴν παρατήρησιν ὁ Ἀριστοτέλης ἔφθασεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὸ ἠθικὸν πρόβλημα ἐντάσσεται εἰς τὰ πλαίσια μιᾶς ἐπιστήμης, ἡ ὁποία δὲν ἔχει θεωρητικήν, ἀλλὰ (διὰ νὰ χρησιμοποιηθῇ μεταγενέστερος ὅρος) «θετικὴν» κατεύθυνσιν. Τὰ θέματά της δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ λυθοῦν (διὰ νὰ χρησιμοποιηθῇ τὸ προγραμματικὸν αἴτημα τοῦ Spinoza) more geometrico,

1. Ἠθ. Εὐδ. Α' 6 (p. 1216 b 40 — 1217 a 10).
2. » Νικ. Ζ' 9 (p. 1142 a 12 — 19).

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Ι
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ἀλλὰ διὰ τῆς ἐξετάσεώς των, ὅπως ἀκριβῶς ἐμφανίζονται εἰς τὴν ἑκάστοτε συγκεκριμένην περίστασιν, ἔστω καὶ ἂν ὁ δυναμικός των χαρακτὴρ δὲν ἐπιτρέπει τὸν αὐστηρὸν ἐπιστημονικόν των προσδιορισμόν: «Ὁ περὶ τῶν καθ' ἕκαστα λόγος οὐκ ἔχει τἀκριβές»[1]. Εἰς τὰ ὥριμα ἔτη τῆς ζωῆς του ὁ Ἀριστοτέλης ἐξετίμησε διὰ τοῦτο πολὺ τὰ ἐμπειρικὰ δεδομένα τῆς ζωῆς καὶ προέβη ἐπανειλημμένως, ἐφ' ὅσον «πολλαὶ διαφοραί εἰσιν ἐν τοῖς καθ' ἕκαστα»[2], εἰς μίαν ψυχολογικὴν ἐξέτασιν τῶν ἰδιαιτέρων τρόπων ἐκφράσεως, διὰ νὰ ὁρίσῃ ἐπὶ τῇ βάσει ὄχι μόνον τῶν λογικῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀσυνειδήτων παραγόντων τὸ ἦθος, ὅ,τι θὰ ἦτο ἀδιανόητον διὰ τὸν ἱδρυτὴν τῆς Ἀκαδημίας. Ἐξ αὐτοῦ τοῦ λόγου ἐνδιεφέρθη ὀλιγώτερον διὰ τὸ πῶς ἔπρεπε νὰ συμπεριφερθοῦν οἱ ἄνθρωποι καὶ περισσότερον διὰ τὸ πῶς σχετίζονται μεταξύ των καὶ πρὸς τὴν ὕπαρξίν των. Ἐνῷ εἰς τὴν ἰδεαλιστικήν του ἀνάτασιν ὁ Πλάτων ἐπεδίωξε νὰ κατευθύνῃ τοὺς ἀνθρώπους πνευματικῶς ὑπεράνω τῶν αἰσθητῶν πραγμάτων καὶ τῶν φυσικῶν ἀναγκῶν, ὁ Ἀριστοτέλης προσεπάθησε νὰ διαπιστώσῃ τοὺς **πραγματικοὺς ὅρους** τῆς πολιτικῆς διαγωγῆς, διὰ νὰ ὑποδείξῃ **τί θὰ ἦτο δυνατὸν** νὰ πραγματοποιηθῇ χάριν τοῦ ἀνθρωπίνου συμφέροντος.

Ἀντὶ λοιπὸν τῆς πλατωνικῆς ἀξιώσεως ἑνὸς ὑπερβατικοῦ ἰδεώδους ὁ εἰσηγητὴς τῶν δικαίων τῆς ἐμπειρικῆς δυνατότητος εἰς τὸν ἠθικὸν χῶρον ἐζήτησε νὰ προσδιορίσῃ «τἀνθρώπινον ἀγαθόν»[3], τὸ ὁποῖον ἦτο πρὸ πάντων «πρακτὸν ἀγαθόν»[4]. Δὲν ἀντιπαρέθεσεν ὅμως εἰς τὸ αἴτημα τοῦ διδασκάλου μίαν ἄλλην ἀφῃρημένην ἔννοιαν, ἀλλ' ἀντελήφθη καὶ διετήρησεν εἰς τὴν μεθοδικήν του σκέψιν τὴν ποικιλίαν τῆς πρακτικῆς ἐκφράσεως, ἐφ' ὅσον «αἱ πράξεις περὶ τῶν καθ' ἕκαστόν εἰσιν»[5]. Ἐνῷ λοιπὸν ὁ Πλάτων παρουσίασε τὸ «ἀγαθὸν» ὡς ὀντολογικὴν ἰδίως ἀρχὴν[6] τῶν εὐτελῶν ἐμπειρικῶν πραγμάτων, χωρὶς νὰ τοῦ προσδώσῃ σαφὲς ἠθικὸν περιεχόμενον διὰ τὸν προσανατολισμὸν τῆς ζωῆς εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῶν πολιτικῶν της ὑποθέσεων, ὁ Ἀριστοτέλης κατέρχεται εἰς τὸ ἐπίπεδον τῶν κοινωνικῶν συνθηκῶν, διὰ νὰ εὕρῃ τὸν ὀρθὸν τρόπον τῆς ἐνεργείας ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀντικειμενικῶν καὶ τῶν ὑποκειμενικῶν σχέσεων.

Εἰς τὴν ἀνάπτυξιν διὰ τοῦτο τῆς ἠθικῆς του φιλοσοφίας ἀπέρριψε τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι τὸ «ἀγαθὸν» εἶναι αὐθυπόστατον («ἕν τι παρὰ τὰ πολλὰ») καὶ ὑπεστήριξεν, ὅτι ἀποτελεῖ μίαν νοηματικὴν σύλληψιν διὰ τὸν

---

1. Ἠθ. Νικ. Β΄ 2 (p. 1104 a 6/7).
2. » » Γ΄ 1 (p. 1110 b 8/9).
3. » » Α΄ 1 (p. 1094 b 7), 6 (p. 1098 a 16), 13 (p. 1102 a 14/15).
4. » » Α΄ 5 (p. 1097 a 23), Ζ΄ 8 (p. 1141 b 12).
5. Πολ. Β΄ 8 (b. 1269 a 11/12).
6. Ἴδε Πολιτείας 509 Β.

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

προσδιορισμὸν τῆς πολλότητος («ἓν κατὰ πολλῶν»)[1]. Καὶ ἂν ὅμως ἀκόμη τὸ κοινὸν αὐτὸ κατηγόρημα εἶχεν ἰδιαιτέραν ὑπόστασιν, δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ πραγματοποιηθῇ ἢ ὁπωσδήποτε νὰ τεθῇ ἐμπράκτως εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ ἀνθρώπου: «Εἰ γὰρ καὶ ἔστιν ἓν τὸ κοινῇ κατηγορούμενον ἀγαθὸν ἢ χωριστόν τι αὐτὸ καθ' αὑτό, δῆλον ὡς οὐκ ἂν εἴη πρακτὸν οὐδὲ κτητὸν ἀνθρώπῳ»[2]. Ἐνῷ δηλαδὴ ὁ Πλάτων ἐκθειάζει τὸ «ἀγαθὸν» ὡς ὑπερτάτην ἀξίαν, ἡ ὁποία λόγῳ τῆς γενικότητός της στερεῖται συγκεκριμένης σημασίας, ὁ Ἀριστοτέλης ἀξιοποιεῖ τὴν ἔννοιάν του εἰς τὸν χῶρον τῆς ἀνθρωπίνης δραστηριότητος καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον μεταπροσανατολίζει τὴν Ἠθικὴν *ἐκ τῆς γνώσεως πρὸς τὴν πρᾶξιν*. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς τὸ ἦθος δὲν κατευθύνεται πρὸς μίαν περιοχὴν ἐπέκεινα τοῦ κόσμου, ἀλλ' ἀναπτύσσεται εἰς τοὺς τομεῖς *τῆς ἐμπειρικῆς δυνατότητος*. Ἐφ' ὅσον ἡ ζωὴ ἔχει τοποθετηθῇ μεταξὺ παρελθόντος καὶ μέλλοντος, ἐφ' ὅσον δηλαδὴ τὰ ὄντα *ἐξελίσσονται* καὶ ὁ ἄνθρωπος *δημιουργεῖ* τὴν πολιτικήν του ὕπαρξιν, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ παρεμβάλλεται εἰς τὴν ὅλην κίνησιν μία ὑποθετικὴ ὀντότης, χωρὶς νὰ μετέχῃ τῆς μεταβολῆς: «Ἐν ὅσοις ὑπάρχει τὸ πρότερον καὶ τὸ ὕστερον, οὐκ ἔστι κοινόν τι παρὰ ταῦτα καὶ τοῦτο χωριστόν»[3].

Ὅ,τι ἑπομένως «οἱ κομίσαντες τὴν ἰδέαν ταύτην»[4] τῆς ὑπερβατικῆς ἀξίας ἐθεώρουν ὡς μοναδικὴν ἐπιδίωξιν τοῦ ἀνθρώπου, παρουσιάζει ἐντὸς τῆς δυναμικῆς πραγματικότητος *διάφορα πρόσωπα*, τὰ ὁποῖα προσδιορίζουν τὸν τρόπον τῆς σκέψεως καὶ τῆς πράξεως. Κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὴν *οὐσίαν* τὸ «ἀγαθὸν» ἐνδέχεται νὰ ἔχῃ θείαν ἢ διανοητικὴν φύσιν, ἔναντι τῆς *ποιότητος* ἠθικὴν διάστασιν, ὡς πρὸς τὴν *ποσότητα* μίαν θέσιν εἰς τὸ μέσον τῆς βαθμολογικῆς κλίμακος, *ἐν σχέσει* πρὸς ἄλλα νὰ ἐκφράζῃ ὠφελιμότητα, κατὰ τὴν *χρονικήν* του ἐμφάνισιν τὴν κατάλληλον στιγμήν, εἰς τὴν τοποθέτησίν του ἐντὸς τοῦ *χώρου* τὴν ὀρθὴν ἐγκατάστασιν: «Καὶ γὰρ ἐν τῷ τί λέγεται, οἷον θεὸς καὶ νοῦς καὶ ἐν τῷ ποιῷ αἱ ἀρεταὶ καὶ ἐν τῷ ποσῷ τὸ μέτριον καὶ ἐν τῷ πρός τι τὸ χρήσιμον καὶ ἐν τῷ χρόνῳ καιρὸς καὶ ἐν τῷ τόπῳ δίαιτα καὶ ἕτερα τοιαῦτα»[5]. Ἐξ ἄλλου τὸ γεγονός, ὅτι δὲν συντελεῖται, δὲν κατασκευάζεται καὶ δὲν ἐρευνᾶται μία καὶ μόνον ὑπόθεσις, ἀποδεικνύει ἔναντι τοῦ ἰδανικοῦ τῆς Ἀκαδημίας τὴν πολλότητα τῶν ἀνθρωπίνων ἐπιδιώξεων: «Πολλῶν δὲ πράξεων οὐσῶν καὶ τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν πολλὰ γίνεται καὶ τὰ τέλη»[6].

1. Ἀναλυτικῶν ὑστέρων Α΄ 11 (p. 77 a 5/6). Πρβλ. Μεταφ. Α΄ 9 (p. 990 b 7/8).
2. Ἠθ. Νικ. Α΄ 4 (p. 1096 b 32—34).
3. » Εὐδ. Α΄ 7 (p. 1218 a 1—3).
4. » Νικ. Α΄ 4 (p. 1096 a 17/18).
5. » » Α΄ 4 (p. 1096 a 28—32).
6. » » Α΄ 1 (p. 1094 a 7—9).

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006